

Blažek, Václav

[Untermann, Jürgen. Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2003, vol. 52, iss. A51, pp. 263-266

ISBN 80-210-3151-4

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100026>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

sté většině případů text tvořen sledem vět, zde tvoří kostru textu věta, do které jsou zapojovány další věty či sledy vět jakožto koordinované členy závislé na určitém členu oné rámcové věty. Text se tak vytváří v rámci struktury větné. Harweg uvádí hned tři možnosti popisu těchto struktur: parentetickou teorii, teorii nadpisů a teorii vedlejších linií. Sám navrhuje tuto (podle jeho názoru neakceptovatelnou) strukturu odstranit, tzn. vyjmout výskyty intervětné textové výstavby z rámcové věty a dodatečně je připojit až za větu samu.

Zájem o vnitrotextovou strukturu, který stál na počátku Harwegovy textovělingvistické práce, autora neopustil ani v období nástupu komunikačně-pragmatické orientace, kdy i mnozí dřívější zastánci statického přístupu k textu postupně přecházejí k přístupu dynamickému. I nadále, jak dokládá také tento sborník, se Harweg zabývá syntaktickou stránkou textu (*Subordinative Satzfolgen und Textkonstitution, Komplexe Sätze*), otázkami lexikální koheze, identity a identifikace (*Individuum, Allo-Individuum, Archi-Individuum; Kontiguisierte Identitätssubstitutionen*), problematikou anafory, funkcí opakovacích konektorů, deiktických výrazů (*Textdeixis; Uneindeutige und lockere Kontiguitätsanaphora*) apod.

Přestože se v posledních letech upřednostňuje spíše komunikační přístup k textu a řada autorů přímo proklamuje nutnost popisu textů z hlediska jejich fungování v komunikaci, resp. v souvislosti s lidským jednáním, ani popis textu orientovaný komunikačně nemůže zcela rezignovat na gramatický systém. Také R. Harweg se přimlouvá za spolupráci obou textovělingvistických přístupů, jejich vzájemné doplňování a nepodceňování ani jednoho z nich.

Jana Bílková

Jürgen Untermann: Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen. Universitätsverlag C. Winter. Heidelberg 2000, 902 s. ISBN 3-8253-0963-0

Monumentální dílo Jürgena Untermanna, dlouholetého lídra indoeuropeistiky v Kolíně nad Rýnem a všeobecně uznávaného specialisty na epigrafické jazyky starověké Itálie a Hispánie, vznikalo téměř půlstoletí. Na počátku stála autorova disertace *Der Wortschatz des Cippus Abellanus und der Tabula Bantina* sepsaná pod vedením Hanse Kraheho, kterou obhájil roku 1954 v Tübingen. Poté, co se roku 1965 přemístil do Kolína nad Rýnem, rozšiřuje Jürgen Untermann původně jen oskický glosář na srovnávací a etymologický slovník všech osko-umberských jazyků. V polovině 80. let získal první dva spolupracovníky, Corneliu Meierbrökerovou a Winfrieda Breidbacha, kteří se starali o doplnění a průběžné sledování bibliografie. Během 90. let přibýlo dalších osm spolupracovníků z řad studentů a doktorandů. Mnohá hesla jsou alespoň zčásti zpracována právě jimi. Jako významný impuls posloužila habilitační práce *Sabellische Nominalbindung* (1996) jednoho z nich, Franka Heidermannse. Měla by se stát základem 3. části II. dílu, věnované jmenné morfologii.

Slovník uvádějí následující části: obsah (s. 5), úvodní poznámky (s. 7–15), zkratky jmen jazyků (s. 15–17), zkratky gramatických kategorií (s. 18–21), bibliografické zkratky (s. 21–40). Nejrozsáhlejší část monografie pokrývá přirozeně vlastní slovník (s. 41–869). Publikaci uzavírají indexy, obsahující citované příklady ze všech jiných než osko-umberských jazyků (s. 871–902). Slovník obsahuje přibližně 1050 různých lemmat. Vnitřní struktura jednotlivých lemmat je zpravidla jednotná: 1. dokumentace s gramatickou charakteristikou a epigrafickou klasifikací; 2. sémantická charakteristika; 3. sémantické pole; 4. další deriváty téhož slova; 5. etymologie; 6. historie slova. Lexikální korpus se opírá především o dva jazyky s nejbohatší písemností, oskický a umberský.

Úměrně své dokumentaci jsou zastoupeny jazyky jihopikénský, hernický, marrucinský, marský, paelignijský, presamnitický, sabinský, vestinský, volský. V komparativně-etymologické části se autor nejčastěji odkazuje k latině, nezřídka se však obrací i k dalším jazykům starověké Itálie a přilehlých ostrovů: etruskému, lepontskému, venetskému, faliskému, sikulskému, messapskému, a přirozeně k zástupcům všech významných indoevropských větví.

Bibliografické odkazy jsou dovedeny do roku 1997. V případě nejistých sémantických nebo etymologických interpretací Jürgen Untermann se svými spolupracovnicí nabízí více alternativních řešení. Následující poznámky jsou vedeny právě v tomto duchu.

S. 164, 740: Vol. (Velletri) dat. sg. *Declune* a snad presamnit. (Nola) ak.sg. *Tecliam* představují jméno bohyně, jež má nejpřesnější protějšek v lotyš. jménu *Dēkla*, jež nosila jedna ze tří sudiček popsaných poprvé v 17. stol. Paulem Einhornem ('Historia Lettica', Dorpt in Liefland 1649), leč vystupujících v lotyšském folklóru prakticky dodnes (další aspekty etymologie viz Blažek 2001, 359–61).

S. 254: Paelign. *faber* „kovář“ může a nemusí být přejato z lat. *faber* „řemeslník“, zvláště „kovář, tesář“; také „zručný“. V souladu s tradicí jsou ve slovníku spojovány s ním. *tapfer* „udatný, zdatný“ a sl. **dobrъ* „dobrý“ (Pokorny 1959, 233–34; z příkladů jím uváděných sémanticky souhlasí jen arm. *darbin* „kovář“). Nabízí se srovnání s kelt. **gobend-* / **goband-* „kovář“: gal. (Alise-Sainte-Reine) dat. pl. *gobedbi* (*gobendbil*, sr. de Bernardo Stempel 1987, 117), stir. *gobae*, gen. sg. *gobann* (<**gobenn-*, sr. Thurneysen 1946, 209); střvelš. *gof*, pl. *gofein* (< **gofan(n)* nebo **gofenn*, viz de Bernardo Stempel 1987, 117), stkorn. *gof* gl. 'faber vel cudo', stbret. *gob*, bret. *gof* (Campanile 1974, 50). Božský „kovář“ se objevuje v ostrovní keltské tradici. V irské 'Knize invazí' (*Lebor Gabála*) a ve II. bitvě na *Mag Tuired* vystupuje jako kovář 'Plémě bohyně Danu' (*Túatha dé Danann*) pod jménem *Goibniu*, gen. sg. *Goibnenn*. Jeho jméno představuje augmentativ **gobanniō* ke kmeni *gobann-*, tedy přibližně „velký kovář“ (de Bernardo Stempel 1999, 100, 109). Ve IV. větvi *Mabinogi* a v příběhu 'Jak *Kulhwch* dostal *Olwen*' mu odpovídá střvelš. *Govannon* (**gobannonos*; sr. Lambert 1994, 101), syn bohyně *Dôn*. Hláskové korespondence jsou přesné: lat. (ital.?) *f* proti kelt. **g* odrážejí ie. **g^h*, lat. *b* a kelt. **b* mohou pocházet jak z **b*, tak z **b^h*. Pokud by paelign. slovo nebylo lat. výpůjčkou, jeho *b* by zužovalo výběr na neaspirované ie. **b*. Rozdíl latinského (italického) *a* proti keltskému **o* má svůj původ v tendenci k delabializaci **o* po **y*, **k^hu* / **k^hu* a **g^hu* / **g^hu*, sr. lat. *fax* „louč“ : lit. *žvākė* „svíce“ < **g^huok^h* (Schrijver 1991, 460–65). Podobná tendence pro lat. / ital. *f* < **d^h* není známa, tudíž výchozí rekonstrukce **g^hob^h* - je pravděpodobnější než **d^hob^h* - s nejasným vývojem *-o-* > *-a-* v italských jazycích. Keltské rozšíření na *-n[d]-* a latinské (italické) na *-r-* jsou slučitelná. Mimo italo-keltský prostor se rýsuje snad přijatelná paralela v litevském božstvu ohně *Gabie*, jak jej zaznamenal Jan Lasicus [Lasicus] ve svém spise 'De Diis Samagitarum Caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum. Item de Religione Armeniorum', poprvé vydaném v Basileji roku 1615 (viz Mannhardt 1936, 359, 372, 389). O tom, že 'bůh-kovář' měl v kompetenci též 'ohně', svědčí nejen Homér, ale i dosud patrně jediná sémanticky udržitelná etymologie jména 'Ἡφαίστος (dór. 'Ἐφαιστος) a to od ἀφή „vznícení, zapálení, dotyk (ohněm)“ : ἔπτω, ἄφάω „ohmatávám“ (Preller & Robert; viz Schrader & Nehring II, 239, 330; Frisk I, 126).

S. 405–06: Umb. *cubrar* & gen. sg. f. *cupras*, jihopikén. *kuprí* a adv. *qupírh* odpovídá epithetu pikénské bohyně *Dea Cupra* (CIL IX 5294), sr. lat. *Bona Dea*. Příbuzno je též sabin. *ciprum* „bonum“ (Varro). Východiskem je adj. **kupro-/-ā* „dobrý, krásný“, které je jistě derivátem slovesa doloženého z lat. *cupiō* : *cupere* „toužit, přát si“. Přesnou obdobu osk.-umb. *r*-derivátu najdeme ve stir. formě *-cobar*, *-cobur*, tvořící složeniny jako *Conchobar* „milující psy“, *Ol-chobar* „milující pití“, *milchobur* „medvěď“ = „milující med“ (LEIA, C-135).

S. 442: Osk. dat. pl. *maatúis* 'epitheton bohyně *Kerríiuš*', tj. římské Ceres, je obvykle srovná-

váno s římskou bohyní *Māer Māūrā*. Její přívlastek byl už v antice interpretován jako „dobrá“, sr. Ovidiova zmínka v jeho ‘Kalendáři’ [*Fasti* VI 475]: *bonae matres* nebo u Paula Fest. *Matrem Matuam antiqui ob bonitatem appelbant* (Radtko 1965, 208); sr. dále lat. *māūrānus* „časný“ (odtud it. *mattino*, fr. *matin* „ráno“), *māūrūrus* „zralý“, které vedou k rekonstrukci společného ital. základu **māu-* vyjadřujícího něco ve smyslu „dobrý čas“. Nejpřesnější paralely najdeme v kontinentálních keltských jazycích: v galském kalendáři z Coligny je používáno slovo *mat(u)* pro ‘příznivý den’, jeho opakem byl *anmat*, sr. střvelš. *anvat*. V I. keltiberském nápisu z Botorrity se objevuje slovo *maTuš* označující nějaký časový interval, snad „den“, které zřejmě představuje akuz. pl. **matuns* od základu **matu-* (Eska 1989, 75–76; Meid 1993, 99; de Bernardo Stempel 1999, 534–35, pozn. 50). Další kelt. paralely jsou *i*-kmeny: velš. *mad*, pl. *madioedd*, střbret. *mat* a stir. *maith* „dobrý“ odrážejí **mati-*, sr. gal. jméno *Mati-donnus*, vedle epitheta Apollóna *Matuicos* („dobrý bojovník“?), jež skrývá základ na *-u*. Patří sem i mytologické jméno *Math*, které nosil syn *Mathonwyūv*, vládce nad Gwyneddem v severním Walesu, jak se dočítáme v IV. větvi *Mabinogi*.

S. 445–46: Osk. akuz. sg. *mal(l)om*, abl. sg. *mal(l)ud* (**maljo-* < **młjo-*) = lat. *malus* „špatný, zlý“ (Schrijver 1991, 457, 465: **molo-*). Sémanticky i slovoformně nejbližší paralelou se jeví stir. *maile* „zlo“ (**maljā* < **młjā*, sr. de Bernardo Stempel 1987, 127) a avest. přívlastek zlých bytostí *mairiia-*.

S. 479: Osk. dat. sg. *Mirikui* a fal. gen. sg. *Mercui* odrážejí ital. **Merkuvio-*, jemuž odpovídá bůh *Mircurios*, *Mirqurios* uctíváný v Praeneste a římský bůh *Mercurius* s bohatým spektrem funkcí: 1. patron obchodníků (*mercator*, *negotiator*, *nundinator*), 2. ten, kdo přináší zisk (*Mercurius lucrum promittit; lucrorum potens et conservator*), 3. nositel štěstí (*felix*), 4. průvodce duší zemřelých do podsvětí (*Iuppiter iutumuit, quaque est non usa modeste, eripuit linguam Mercuriumque vocat. Duc hanc ad manes locus ille silentibus aptus nympha, sed infernae nympha paludis erit*). Formálně nejtěsnější paralelou mimo Itálii může být jméno hetitského božstva ^d*Markuwaya-* ‘božstvo hlubin země’ (Tischler 1990, 139). Funkčně ještě blíže stojí staropruský ‘bůh bohatství, štěstí a země’, jehož jméno známe ze dvou variant: *Marckoppole* a *Markopotis*. První varianta je vysvětlitelná ze složeniny **Marko-* & **Pokol-* (sr. *Pocclum* ‘deum inferni et tenebrae’ u J. Maletia, 1563), ve druhé může vystupovat balt. **patis* „pán“. Blíže viz Blažek 2001, 351–54.

Předložená addenda k etymologicko-srovnávací části nemají za cíl vypovídat o nedostatcích slovníku. Naopak, demonstrují, jaký je další potenciál osko-umberského slovníku na poli indoevropské etymologie. Za pozornost stojí, že ve čtyřech případech ze šesti zde rozebíraných je zastoupen keltský materiál.

Zkratky:

Avest. avestský, bret. bretonský, dór. dórský, fal. faliský, fr. francouzský, gal. galský, ie. indoevropský, ir. irský, it. italský, ital. italický, korn. kornský, lat. latinský, lit. litevský, lotyš. lotyšský, osk. oskický, paelign. paelignijský, pikén. pikénský, presamnit. presamnitický, ř. řecký, sabin. sabinický, st- staro-, umb. umberský, velš. velšský, vol. volský.

Bibliografie

- de BERNARDO STEMPEL, PATRIZIA: *Die Vertretung der indogermanischen Liquiden und nasalen Sonanten im Keltischen*. Innsbruck: IBS 54, 1987.
- de BERNARDO STEMPEL, PATRIZIA: *Nominale Wortbildung des älteren Irischen. Stammbildung und Derivation*. Tübingen: Niemeyer 1999.
- BLAŽEK, VÁCLAV: On the Baltic Theonyms: Baltic-Italic Correspondences in Divine-Names. *Journal of Indo-European Studies* 29, 351–365.
- CAMPANILE, ENRICO: *Profilo etimologico del cornico antico*. Pisa: Pacini 1974.

- ESKA, JOSEPH F.: *Towards an Interpretation of the Hispano-Celtic Inscription of Botorrita*. Innsbruck: IBS 59, 1989.
- FRISK, HJALMAR: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I-II. Heidelberg: Winter 1973.
- LAMBERT, PIERRE-YVES: *La langue gauloise*. Paris: Errance 1994.
- LEIA – *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, par J. Vendryes et al. Dublin: Institute for Advanced Studies & Paris: Centre National de la recherche Scientifique 1959n.
- LEJEUNE, MICHEL: *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Paris: Klincksieck 1972.
- MANNHARDT, WILHELM: *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga: Herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft 1936.
- MEID, WOLFGANG: *Die erste Botorrita-Inschrift. Interpretation eines keltiberischen Sprachdenkmals*. Innsbruck: IBS 76, 1993.
- MEISER, GERHARD: *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1998.
- SCHRADER, OTTO & NEHRING, ALFONS: *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*, I-II. Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter 1917–29.
- SCHRIJVER, PETER: *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi 1991.
- THURNEYSEN, RUDOLF: *A Grammar of Old Irish*. Dublin: Institute for Advanced Studies 1946.
- TISCHLER, JOHANN: *Hethitisches etymologisches Glossar*, Lieferungen 5–6. Innsbruck: IBS 20.

Václav Blažek

Grasilda Blažienė: Die baltischen Ortsnamen im Samland. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000 (Kommission für vergleichende Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz), 187 s. ISBN 3–515–07830–4.

Monografie Grasildy Blažienė, litevské specialistky na baltickou onomastiku, vyšla jako zvláštní svazek II v sérii *Hydronymia Europaea* založené Wolfgangem P. Schmidem. Předcházela jí disertace (1993) a řada článků (1989–99). Autorka navázala na studii Rozalie Przybytek (1993), která se zaměřila na toponymii baltského původu jižní částí historického (Východního) Pruska. Ač se Grasilda Blažienė omezuje pouze na historickou Sambii, významnou měrou doplňuje nebo opravuje dílo dnes už klasické, *Die altpreussischen Ortsnamen* Georga Gerullise (Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter 1922). Na 174 stránkách vlastního textu autorka dokumentuje a analyzuje přibližně 850 toponym (z toho 215 nově oproti Gerullisovi) z území, vymezeného na jihu Kalinin-gradským zálivem a řekou Pregoljou, na západě a severozápadě Baltem, na severovýchodě Kurským zálivem a na východě řekou Dejmu. Pro srovnání, u Gerullise najdeme asi 2600 toponym, nicméně z území mnohem rozsáhlejšího. Další rozdíl spočívá v podrobnosti. Gerullis málokdy cituje více než 3 příklady konkrétních zápisů včetně časového údaje, zatímco Blažienė jich běžně uvádí 15 i více, včetně moderních substituentů (nacházíme se v Kaliningradské enklávě). Za 80 let od časů Gerullise přirozeně pokročila i baltská etymologie. Jsou k dispozici hned dva etymologické slovníky staré pruštiny (Mažiulis, Toporov), vedle slovníků litevského (Fraenkel) a lotyšského (Karulis), a dále zásadní studie etymologizující toponyma litevská (Vanagas) a lotyšská (Balode).